

logora na Rabu 1943.–1945. Oni se nakon oslobođenja logora u rujnu 1943. prebacuju na slobodni teritorij, a pokušaj njihovog prebacivanja u Italiju nije uspio unatoč Titovoj suglasnosti. Antun Giron i Petar Strčić u prilogu »O odnosu saveznika osovinskog bloka u Istri i Rijeci od rujna 1943. do lipnja 1944. godine« upućuju na složen i nedovoljno proučen odnos Treći Reich-Talijanska Socijalna Republika-NDH 1943.–1944. Zdenko Radelić u članku »Izvršni odbor HRSS-a i komunistička vlasti 1943.–1950.« razmatra pitanje postupnog gašenja djelatnosti HRSS-a i uključivanje njegovih članova u predstavnička tijela revolucionarne vlasti. Marijan Maticka u svom prilogu prikazuje proces stvaranja i propasti seljačkih radnih zadruga (1945.–1953.). Broj SRZ-a bilježi nagli rast tijekom 1949., a autor naglašava da je to gotovo isključiva posljedica oštrog političke promidžbe i prisile. Taj proces doživljava potpuni krah tijekom nekoliko slijedećih godina, a od 1954. SRZ više ne postoje kao oblik kolektivnog vlasništva. Berislav Jandrić analizira sukob Katoličke crkve i komunističke partije u Hrvatskoj (1945.–1953.). Osnova sukoba bila je u tome što se Crkva nije htjela podrediti državi, nego je ostajala uz Vatikan. Situacija postaje nešto bolja nakon donošenja Zakona o položaju vjerskih zajednica 1953. i odvajanja crkve od države. Na temelju novinskih natpisa o sudskim procesima (1945.–1948.), Koraljka Manojlović govori o državno-partijskom oblikovanju javnog mijenja, stvaranju atmosfere straha i usadivanja »pravih« moralnih vrijednosti. Mladen Klemenčić u svom članku razmatra vrlo aktualno i još uvijek neriješeno pitanje granice između Hrvatske i BIH u području Ličke Plješivice. Daje povijesno-geografski aspekt tog pitanja i ističe kontinuitet pripadnosti tog prostora (nekadašnja općina Zavalje) hrvatskom prostoru.

Izdavanje *Spomenice Ljube Bobana* potez je koji zaslužuje sve pohvale. Urednički odbor *Spomenice* smatrao je da raznovrsnost tema te različitost u načinima pristupa i oblikovanja istraživačkih rezultata najbolje odražavaju prilike i tendencije u hrvatskoj historiografiji, a to je najbolji način obilježavanja spomena Ljube Bobana.

Snježana Ružić

HRVATSKA OBZORJA br. 4, god. IV., 1996.

Nov prilog fundusu izvora i literature o »Hrvatskom proljeću« dao je i časopis Matice hrvatske iz Splita objavljujući u zadnjem broju iz 1996. stotinjak stranica sjećanja i analiza sudionika. Istaknute ličnosti »Hrvatskog proljeća« u Splitu, znanstveni i kulturni djelatnici i političari, te studentski aktivisti, osvjetlile su svoju ulogu u onovremenim zbivanjima, ocijenile ciljeve i dosege tih nastojanja u širem kontekstu Hrvatske i Jugoslavije – tada, ali i iz današnje perspektive. Također, dio autora ponudio je i metodološke naznake za buduća sustavnija istraživanja tog fenomena, koji je, po ocjeni većine suradnika ovog tematskog broja časopisa, još uvijek nedovoljno prisutan u historijskim i politološkim radovima, a što po njima utječe i na neadekvatnu političku valorizaciju događanja i nositelja politike »Hrvatskog proljeća«. Iako primarno vezani uz politički i kulturni život Splita tog vremena, memoarski i analitički prilozi ove zbirke oslikavaju i širi onodobni hrvatski politički kontekst – čijim su sastavnim dijelom uostalom i bili.

U prilogu Ivana Mužića »O hrvatskom masovnom pokretu u Splitu« (749.–754.) tvrdi se da je očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta u bivšoj Jugoslaviji pridonijela gotovo isključivo Katolička crkva, a da se iskazivanje nacionalnog otpora u to vrijeme

može vezati i uz emigraciju, i to osobito onaj njen dio koji je zagovarao pomirenje svih Hrvata. Mužić inzistira na važnosti socijalne podloge hrvatskog masovnog pokreta u Splitu. Po njemu, »državnim nasiljem uništavani osjećaj hrvatstva nije nimalo oslabljen« – uglavnom zbog biološke snage ruralnog elementa: »Hrvatski puk, koji se doseljavao iz Dalmatinske zagore i iz Bosne i Hercegovine u Split i njegovo zaleđe (Solin, Kaštela, Omiš), doživljavao je hrvatstvo kao glavni element svoga identiteta. U tim seljačkim i radničkim obiteljima (na Brdima, Kmanu, Visokoj i drugim splitskim četvrtima) odgajalo se djecu u nacionalnom duhu učeći ih da kad dode trenutak obračuna treba biti pukovnik ili pokojnik. Selo je daleko više nego grad, oduvijek i svuda, pa tako i među Hrvatima, bilo čuvar tradicionalnih vrednota i ono je instinktivno odbacivalo svaki pomodni pokušaj internacionalizacije vlastite samobitnosti«. (750.) Ti su doseljenici, s vremenom, svojom brojnošću, prevladali u gradu »nametnuvši neprijateljima poštovanje svog hrvatskog osjećaja i tako u biološkom i nacionalnom smislu konačno preporodili ovaj grad. Razumljivo je zašto od tada pa sve do danas pojedinci, a među njima i neki tobožnji splitski 'intelektualci', s prezirom govore o 'vlajima'. Ti odrodi su motivirani u odnosu na doseljenike vlastitim silnim kompleksom biološke i intelektualne impotentnosti«. (751.) Ulogu glavnih splitskih kulturnih i znanstvenih institucija – Matice hrvatske i Pravnog fakulteta – u hrvatskom masovnom pokretu Mužić ocjenjuje nedostatnom jer nisu bile »dugogodišnja i sustavna rasadišta hrvatske nacionalne svijesti«. (753.) Naprotiv, »u oživotvorenju hrvatske državotvorne ideje bilo je neuporedivo vrijednije nasilničko razbijanje 'bratstva i jedinstva' od strane 'Torcidinih' navijača – na stadionima i po ulicama – nego sve što su u Hrvatskoj napisali i predavali od 1945. do danas svi sveučilišni profesori unitarističkih ili karijerističkih emocija«. (751.) Nasuprot tomu, Nakladni zavod »Marko Marulić« odigrao je važnu ulogu, osobito njegov časopis *Vidik*. Nevelika je i uloga tadašnjeg političkog vrha u Zagrebu jer, kaže Mužić, on nije nacionalno osvjestio narod, nego je samo izražavao težnje državotvorno svjesnoga hrvatskog naroda.

Ivan Bilić u članku »Konture Proljeća« (755.–762.), osvrćući se na politički i gospodarski život u bivšoj državi, ističe da su različite reforme poduzimane gotovo u pravilnim razmacima svjedočile zapravo o neutemeljenosti filozofske podloge cijelog sustava, iako su njihovi tvorcii stalne promjene objašnjavali traganjem za »konačnim modelom«. Te su reforme ipak otvarale prostor za razmišljanje i djelovanje različitih oponentata, »za kritičke prosudbe o tada vladajućem sustavu«. (756.) Svoja razmišljanja o »Proljeću« Bilić je usmjerio na nekoliko osnovnih grupa: analizu aktera, sadržaja, spoznaja i njegove valorizacije. Iako je temeljni subjekt »Proljeća« po njemu bio »dominantni dio hrvatskog naroda« (756.), za potrebe analize nositelji se mogu odrediti kao: komunisti reformatori, Matica hrvatska, Sveučilište odnosno studenti, te Katolička crkva. Bez obzira na ciljeve koje su pojedini sudionici isticali u određenom trenutku, njihova sveobuhvatnost i širina podrške koju su imali opravdavaju atribut masovnosti pokreta. Taj pokret po Biliću nije imao konzistentnu platformu i zbog svoje spontanosti i zbog gotovo ilegalnih uvjeta djelovanja, ali je evidentna njegova usmjerenost na zagovaranje tržišnih uvjeta poslovanja (i u okviru toga zahtjev za samostalnost proizvodnih subjekata i pravo raspolaganja devizama) – kada je riječ o gospodarskim temama. U političkoj sferi dominirala je opredijeljenost za decentralizaciju odlučivanja (prenošenje tog prava na republičku razinu, te jačanje uloge Vijeća naroda u saveznom parlamentu) i za konsenzus kao temeljno načelo u donošenju odluka na saveznoj razini. Neki zahtjevi uključivali su i politički pluralizam i ljudska prava, pri čemu se isticala Matica hrvatska, uspostavljajući se čak i kao faktička politička stranka koja je ugrožavala partijski monopol, a sličnu ulogu imali su po Biliću i *Hrvatski tjednik* i *Hrvatski književni list*. (758.) Sve su to bili napadi na »same temelje socijalizma bez kojih on i ne može funkcionirati«, a skup zahtjeva o usko nacionalnom bio je iskaz otpora unitarizaciji: »Drugim riječima, isticanje nacionalnog u rang stožernog pokazivalo je da je propala ideja o jugoslovenstvu kao novoj naciji. Naravno da je snaženje nacionalnog nosilo i otpor prema monopolu velikosrpskog nacionalizma«. (759.) »Hrvatsko prolje-

će« je po Biliću, između ostalog, donijelo spoznaju o iluzornosti očekivanja da će se komunistički model moći reformirati iznutra, kao i o zabludi o mogućnosti stvaranja ravnopravnih odnosa u bivšoj jugoslavenskoj državi. Njegov je značaj u tomu što je »stvorilo kritičku masu hrvatske svijesti« i time »udarilo temelje onome što se odigralo kad su se poklopile domaće i svjetske okolnosti za propast socijalizma i Jugoslavije«. (760.) Bilić smatra da dosad nije bilo primjerene valorizacije duha i nositelja »Proljeća«, ističući da postoje čak i antagonizmi između onih koji su bili svjesni jedinstva i njegovih promicatelja, a čemu je po njemu, jedan općenit uzrok: »u ljudskoj prirodi i u prirodi vlasti«. (761.)

»Sveučilište u burnim danima sedamdesetih godina« (763.–764.) Petra Bosnića, izlaganje održanu povodu obilježavanja 20. obljetnice »Hrvatskog proljeća« godine 1991. na splitskome Pravnom fakultetu, smješta ovaj fenomen u proces stvaranja hrvatske državnosti.

Po Ivanu Boškoviću (»Hrvatsko proljeće i splitski kulturni život«, 765.–774.), ovaj pokret počinje 1967. i to na području kulture – Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Iako su zahtjevi na području gospodarskih odnosa izgledali »najopasniji«, niz sustavnih kulturnih aktivnosti tih godina svjedočio je o preporodnom gibanju, pri čemu je Deklaracija najjasnije, na području jezika, obznanila »izlazak iz genitiva«. Reakcija na ova zbivanja bila je po Boškoviću takva da su i sami progonitelji tomu pomagali, morajući upotrebljavati pridjev »hrvatski«. (767.) U članku Bošković daje iscrpan pregled splitskog kulturnog života u razdoblju 1967.–1971., a za koji je karakteristično objavljivanje i izvođenje djela iz zaboravljene i starije nacionalne baštine, te obilježavanje, prvi put, nekih događaja iz nacionalne povijesti. »Iako je bilo realno očekivati da će glavni biljeg preporodnim zbivanjima u Splitu davati Matica hrvatska, to se ipak nije dogodilo.« (769.) Mada nije bila potpuno isključena iz tih zbivanja, ipak je njena aktivnost, smatra Bošković, bila neusporediva s onom Matice u Zagrebu. Velik doprinos dali su »M. Marulić« i njegov časopis *Vidik*, gimnazija »Čiro Gamulin« sa svojom literarnom sekcijom i listom *Nove staze*, kao i splitsko kazalište, te festival zabavne glazbe. Bošković ističe i sportske priredbe, osobito košarkaške i nogometne, jer su one odisale »oslobođenim osjećajima pripadnosti hrvatskom narodu i sprezi hrvatskog sjevera i juga. Dovoljno se u tom pogledu prisjetiti uskika 'Savka – Tripafo', 'Hajduk – Dinamo' i upravo veličanstvenih prizora kojima je Split bio poprištem uoči i poslije završenih utakmica, kad su se gradom orile dotad zabranjene rodoljubne pjesme i vijorile stotine i stotine hrvatskih zastava«. (771.)

Drago Čutuk u prilogu pod naslovom »Moja sjećanja na '71.« (775.–780.) govori o odjeku izbora Ivana Zvonimira Čička za studentskog prorektora među splitskim studentima, te o organizaciji i provedbi štrajka na splitskom Pravnom fakultetu.

Mirko Dragović (»Hrvatsko proljeće – masovni pokret hrvatskog naroda«, 781.–790.) smješta zbivanja u širi kontekst, naglašavajući da njegove inicijalne odrednice sežu do pokušaja razbijanja socijalističkog bloka reformističkim pokretom u Čehoslovačkoj, kada i u Jugoslaviji, osobito u Hrvatskoj, dolazi do jačanja demokratskih snaga koje se suprotstavljaju unitarizmu. U prvim zbivanjima važna je uloga Matice, Društva književnika Hrvatske, sveučilišnih i kulturnih djelatnika. Interes šire javnosti za politička zbivanja je po Dragoviću znakovit nakon X. sjednice CK SKH – kada je jasna podjela na partijske unitariste i demokrate. Dragović govori i o otporima u Međuopćinskoj konferenciji SKH za Dalmaciju zaključcima te sjednice, te o neadekvatnoj nacionalnoj strukturi članstva i partijskih organa, službe unutarnjih poslova, tužilaštva i sudstva tih godina u odnosu na sastav stanovništva na području Dalmacije.

Za Andriju Dujića (»Hrvatsko proljeće – program i dosezi«, 791.–796.) svim nacionalnim pokušajima u okviru svijeta socijalizma u Istočnoj Europi od pedesetih godina naovamo zajedničko je to da su bili usmjereni na kritiku vladajuće stranke i negativne posljedice realnog socijalizma kao poretka. Radilo se dijelom o otporu postojećem stanju međunacionalnih odnosa (velikoruska hegemonija), dijelom o nezado-

voljstvu unutarnjim stanjem, a na području Jugoslavije krajem šezdesetih godina kriza se oblikovala oko međunacionalnih odnosa, s težištem na ustrojstvu savezne države i vladajuće političke stranke. Dok se inicijativa za promjenu državne organizacije izražavala putem ustavnih amandmana (pri čemu je Hrvatska zagovarala snažniju poziciju članica federacije), rasprava o unutarstranačkim problemima idalje je bila zatvorena u uske okvire. Hrvatsko partijsko rukovodstvo je taj problem iznijelo na javnu pozornicu poznatom X. sjednicom, kojom je promijenjen dotadašnji odnos nacionalnih organizacija i njihovog centra. Autor dalje naglašava: »Snage koje su nosile idcjni projekt Hrvatskog proljeća bile su, po svojoj društvenoj poziciji, polazištu i motivaciji nedovoljno homogene (sjedinjene). Uza sve opasnosti pojednostavljenja, tri su osnovne skupine – pozicije došle do izražaja. Prvu su činili intelektualno-znanstveni djelatnici (unutar Matice Hrvatske, Hrvatskog sveučilišta, Društva književnika), drugu sveučilištarci, a treću liberalno-demokratsku nacionalno orijentirani pripadnici vladajuće stranke i drugih društvenih struktura. Posebno mjesto u Hrvatskom proljeću pripada Katoličkoj crkvi i njezinim poslenicima. Nacionalna dijaspora, koliko god diferencirana po opredjeljenjima, vizijama i interesima, dočekala je Hrvatsko proljeće s velikim zanimanjem i podrškom. Svakako po idejama, širini utjecaja i snazi podrške bio je to masovni narodni pokret čvrsto ukotvljen doma i vani«. (793.) Širina nacionalnog pokreta nosila je i različitosti u prosudbi ciljeva i metoda, ali je bitno da to nije vodilo netoleranciji, nego su, po Dujiću, to bili prvi naponi da se afirmira pluralizam ideja i projekata. (794.) Za povijesna istraživanja ovih zbivanja, smatra autor važno je ustanoviti i vremenske odrednice, istražiti ulogu Josipa Broza Tita i Vladimira Bakarića, a u objašnjavanju ishoda »Proljeća« treba imati na umu nepovoljan odnos snaga u Jugoslaviji, ali i određen prečutni konsenzus Istoka i Zapada. Također, smatra Dujić, za daljnja istraživanja bitna je i teza da su »proljećari« svojim zahtjevima za reformom vitalnih uporišta sustava djelovali s demokratskih pozicija, odnosno: »Nije to bio sukob oko raspodjele vlasti, već u značajnoj mjeri oko njezine prirode«. (794.)

Ante Jelavić pod naslovom »O zbivanjima na splitskom Pravnom i Ekonomskom fakultetu godine 1971.–1972.« (797.–802.) govori o političkim refleksima godine '71. na izbor nekih ličnosti u znanstvena zvanja, kao i upravljačka tijela Pravnog i Ekonomskog fakulteta.

Ivan Vanja Lopušinsky (»Ostati na nogama. Sjećanje na 1971.–1972.«, 803.–806.) opisuje tegobe kojima je bio izložen kao pripadnik »Proljeća« – višemjesečni istražni zatvor, otpuštanje s radnog mjesta zamjenika direktora pošte u Splitu, isključenje iz Saveza komunista i dugotrajno traženje novog zaposlenja.

Prilog Damira Petrića, »Hrvatsko proljeće u Splitu godine 1971.« (807.–810.) osvrt je na životne događaje koji su ga politički odredili, njegovu djelatnost 1971. godine kao potpredsjednika organizacije Saveza studenata Hrvatske, izdržavanje troipolgodišnje zatvorske kazne, te kasniju emigraciju i dr. Po vlastitom izboru, a u duhu politike pomirenja, Petrić je o »Proljeću« dao tek selektivan presjek događaja i osobito ličnosti, ne želeći iz više razloga potpuno iskreno govoriti. Također, smatra da se njegova djelatnost u to vrijeme nikako ne može ograničiti samo u splitske okvire. (807.–808.)

Tri su skupine koje su vodile i usmjeravale »Hrvatsko proljeće« – iako svaka nije imala jednak značaj s obzirom na različitu moć koju su posjedovale – kaže Ivo Petrinović u osvrtu pod naslovom »Hrvatsko proljeće – drugi hrvatski preporod« (811.–814.). Čelnici u CK SKH odigrali su najznačajniju ulogu zbog svog mjesta u sustavu moći i utjecaja, osobito sredstava putem kojih se moglo utjecati na javnost. Unatoč taktiziranjima kojima se u postojećim uvjetima morala izlagati, »ta skupina hrvatskih političara ipak je prva izvršila nacionalni i demokratski proboj oklopa tog sustava. Treba reći da je njihova zasluga bila u tome što su razumjeli bit nacionalnog i imali hrabrost da pokažu da je komunistički pokret, između ostalog, upravo zakazao u svome odnosu prema rješavanju nacionalnog pitanja, iako je taj pokret sebi službeno i propagandno stavljao u zasluge da je to pitanje riješio, odnosno da mu je našao primjereno ustavnopolitičko rješenje u federalističkom ustroju jugoslavenske države«. (812.) Po Petrinoviću, nije

nimalo slučajno što je ta skupina ponikla iz Dalmacije, »iz kraja gdje je nastala prva hrvatska država, čiji su arheološki ostaci i kasnija povijest njima svjedočili kao povijesno sjećanje koje su intimno u sebi nosili«.

Intelektualci iz Matice hrvatske i sa Zagrebačkog sveučilišta bili su druga značajna skupina koja je svojom djelatnošću putem medija utjecala na duhovnu klimu i na taj način izgrađivala »javno mnijenje koje je jačalo nacionalnu svijest da Hrvatska treba dobiti svoju autonomiju najprije kao konfederalna jedinica u zajedničkoj državi kao prijelazno razdoblje što će na kraju dovesti do njezine neovisnosti. Ta skupina bila je mnogo smionija u svojim zahtjevima, jer nije bila sputana nikakvim političkim obzirima o kojima su morali voditi računa oni koji su se nalazili u postojećem političkom sustavu.« (812.)

Studenti – treća skupina unijeli su u pokret ne samo masovnost, nego i mladenačku svježinu »koja mu je davala borbenost i služila primjerom kako se nesebično treba boriti za plemenite ciljeve«. (813.) Zato je kasnije, smatra Petrinović, represija prema njima bila najveća. U analizi objektivnih političkih prilika koje su omogućile pojavu pokreta Petrinović razlaže obilježja autokratske Titove vlasti (vladanje na račun antagonizama među republikama) i povlači paralelu s nekim sličnim događajima u hrvatskoj povijesti (prvotna podrška austrijskog dvora ilirskom pokretu – koji je smatran protutežom ugarskim aspiracijama spram Hrvatske).

Zvonimir Puljić se u »Knjinskim prisjećanjima na '71« (815.–820.) usmjerava na politička zbivanja oko izbora I. Z. Čička, studentski štrajk, te značajnu ulogu organizacije S. S. H. u masovnom pokretu. On smatra da u to vrijeme »Savez studenata Hrvatske postaje prva i jedina nekomunistička, stvarna i formalno samostalna društveno-politička organizacija u Hrvatskoj i Jugoslaviji«. (819.) Organizirani studenti Hrvatske pružali su djelatnu podršku partijskom rukovodstvu, trasirajući početke političkog višestranačja u nemogućim uvjetima, kaže Puljić.

Mate Raboteg (»Vrijeme romantike i preporodnog zanosa. O Hrvatskom proljeću u Splitu 1970.–1971.«, 821.–830.) osvrnuo se na djelatnost studentskog pokreta u Splitu, posebno na Elektrotehničkom fakultetu. U prilogu je dan i Rabotegov govor na izbornoj skupštini studenata ETF-a u svibnju 1971., a koji je bio objavljen u *Studentskom listu* pod naslovom »Kronika jednog pokreta«, te članak Z. Puljića iz istog glasila o zahtjevu za otvaranjem studentske čitaonice u Splitu pod pokroviteljstvom Matice, a »koja je po svojem programu trebala biti mnogo više od klasične čitaonice, to jest predstavljala bi institucionalni okvir, ne samo za kulturni, nego i za politički angažman studenata«. (823.)

Po Davorinu Rudolfu (»Tisuću devetsto sedamdeset i prva. Crtica.«, 831.–837.) »Hrvatsko proljeće« je nagovijestilo stvaranje novih nacionalnih država na ruševinama triju europskih federacija – jugoslavenske, sovjetske i češke. On smatra da se često »Proljeće« poistovjećuje samo s djelovanjem reformističkih komunista i zaboravlja da su u njemu djelovali pripadnici različitih skupina. Rudolf se osvrće i na vlastito profesionalno djelovanje u to vrijeme te opisuje osnivanje ogranka MH u Sinju.

Na kraju ovog tematskog sklopa objavljen je i tekst peticije splitskih studenata iz prosinca 1970. kojom se pruža podrška izboru I. Z. Čička, te faksimil jedne od 17 sačuvanih stranica potpisa (ukupno 1037).

Prinosi grafi i literaturi o ovoj temi jesu i dva naslova iz ranijeg broja *Obzorja*: u broju 3, godina 1994., 481.-484., tiskan je »Ulomak tajnog izvještaja Službe državne sigurnosti o Matici hrvatskoj iz godine 1972.«, a za koji Uredništvo navodi da je dio opsežnog spisa od ukupno 590 stranica i koji pod naslovom »O kontroli rada Matice Hrvatske« prati njenu djelatnost od 1968. do 1972. Nakon »Ulomka...« koji analizira djelovanje MH u Splitu, slijedi članak I. Boškovića »Tragom tajnog izvještaja o Matici hrvatskoj ili O neistinitim tvrdnjama i optužbama bez dokaza« (485.–500.) koji je osvrn na autorovu djelatnost u to vrijeme, odnosno, na navode »optužbe« u izvještaju.

Katarina Spehnyak